

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

LOGOPEDIYA FANNING MAQSADI, VAZIFALARI VA NUTQ BUZILISHLARINI BARTARAF ETISH USULLARI

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Special pedagogy fakulteti talabasi

Maxmudjonova Orasta Adxam qizi

Soliyeva Omina Toxirjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada logopediya fanining shakllanish va rivojlanish tarixi, ilmiy asoslari, predmeti va obyekti, maqsad hamda asosiy vazifalari yoritilgan. Shuningdek, nutq buzilishlarining asosiy turlari, ularning kelib chiqish sabablari va nutq rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlar haqida ma'lumot berilgan. Maqolada logopedik tekshiruvning ahamiyati, diagnostika bosqichlari hamda nutq buzilishlarini korreksiya qilishda qo'llaniladigan asosiy usullar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Logopediya, nutq, nutq buzilishi, logoped, nutq rivojlanishi, diagnostika, korreksiya, artikulyatsiya, fonematik eshituv, duduqlanish, dislaliya, dizartriya, alaliya, ota-ona, hamkorlik, logopedik yordam.

Аннотация: В данной статье рассматривается история формирования и развития науки логопедии, её научные основы, предмет и объект, цели и основные задачи. Также представлена информация об основных типах речевых расстройств, их причинах и особенностях развития речи. В статье описывается важность логопедического обследования, этапы диагностики и основные методы, используемые при коррекции речевых расстройств.

Ключевые слова: логопедия, речь, речевое расстройство, логопед, развитие речи, диагностика, коррекция, артикуляция, фонемный слух,

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY international scientific conference

заикание, дислалия, дизартрия, алалия, родители, сотрудничество, помощь логопеда.

Annotation: *This article covers the history of the formation and development of the science of speech therapy, its scientific foundations, subject and object, goals and main tasks. It also provides information about the main types of speech disorders, their causes and specific features of speech development. The article describes the importance of speech therapy examination, diagnostic stages and the main methods used in the correction of speech disorders.*

Keywords: *Speech therapy, speech, speech disorder, speech therapist, speech development, diagnostics, correction, articulation, phonemic hearing, stuttering, dyslalia, dysarthria, alalia, parents, cooperation, speech therapy assistance.*

Logopediya maxsus pedagogikaning nutqiy va til me'yorlaridagi kamchiliklarni o'rganuvchi, ularni tuzatish va oldini olish usullarini ishlab chiquvchi bo'limidir.

Logopedlar duduqlanish, talaffuzdagi nuqsonlar, o'qish va yozishdagi qiyinchiliklarni maxsus ta'lim va tarbiya vositalarida bartaraf etadi.

Logopediya fanining asosiy vazifasi odamlarda (asosan bolalarda) uchraydigan og'zaki va yozma nutq buzilishlarini o'rganish, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash hamda korreksion-pedagogik (tuzatish) mashg'ulotlar orqali to'liq bartaraf etishdan iborat. Logopediya yordamida nafaqat talaffuzni yaxshilash, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvi, muloqot qobiliyatini rivojlantirish va ta'lim olishdagi to'siqlarni yengish mumkin.

Nutqdagi nuqsonlarni tuzatish masalalari dastlab XVII asrda Yevropa mamlakatlarida surdopedagogikaga oid ilmiy ishlarda tatbiq etila boshlagan. XIX asr 2-yarmidan bu sohaga mustaqil ravishda, ammo tibbiyot nuqtai

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

nazaridan yondashildi. Asta-sekin nutq faoliyatining tabiati haqidagi ilmiy tasavvur kengaya borib, Logopediya yo'nalishi tubdan o'zgardi, pedagogik mazmun birinchi o'ringa qo'yiladigan bo'ldi. XX asrga kelib Logopediya mustaqil fan sifatida shakllanadi, uning maqsad va vazifalari, metodik asos va tamoyillari, boshqa fanlar bilan aloqasi masalalari ishlab chiqildi. Zamonaviy logopediya maktabgacha yoshdagi bolalar logopediyasi, maktab yoshidagi bolalar Logopediyasi, o'smirlar va katta yoshdagilar logopediyasiga bo'linadi.

Logopediyaning asosiy maqsadi nutqida nuqsoni bor shaxslarni o'qitish, tarbiyalash va qayta tarbiyalashning ilmiy asoslangan tizimini ishlab chiqish, shuningdek, nutq nuqsonining oldini olishdan iboratdir.

Logopediya fan sifatida katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u tilning, nutqning ijtimoiy mohiyati, bolaning talaffuzi, leksik-grammatik tuzumi, tafakkuri va butun ruhiy faoliyati uzviy bog'liqligi bilan belgilanadi.

Logopediyaning asosiy vazifalari; nutq buzilishining turli shakllarida nutq faoliyati ontogenezi o'rganish, nutq buzilishlarining keng tarqalgani, kelib chiqish sabablari, mexanizmlari, tuzilishi, alomatlari va darajalarini aniqlash; nutqiy faoliyati buzilgan bolalarning o'z-o'zidan va biror maqsadga qaratilgan rivojlanish dinamikasini, shuningdek, nutqiy zaiflikni ularning shaxs sifatida yetishuviga, ruhiy rivojlanishiga, turli ko'rinishdagi faoliyatlarini namoyon qilishga, o'zlarini tutishlariga ta'sirini aniqlash; rivojlanishda turli xil farqlar bo'lgan bolalarda (eshitish, ko'rish, fikrlash qobiliyati hamda tayanch-harakat apparatining buzilishi hollarida) nutqning shakllanishi va buzilishlari xususiyatlarini o'rganish; nutq buzilishlarining pedagogik diagnostikasi metodlarini ishlab chiqish; nutq buzilishlarini tartibga solish; nutq buzilishini bartaraf etish tamoyillari, differensiyalashgan metod va vositalarini ishlab chiqish; nutq buzilishining oldini olish metodlarini takomillashtirish; logopedik yordamni tashkil etish masalalarini ishlab chiqish. Logopediyaning yuqorida ko'rsatilgan vazifalarida uning nazariy va amaliy yo'nalishlari belgilab berilgan.

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY international scientific conference

Logopediya nazariy yo'nalishi nutqdagi buzilishlarni o'rganish, uning sabablarini aniqlash, oldini olish va tuzatishning ilmiy asoslangan metodlarini ishlab chiqish, amaliy yo'nalishi esa ana shu metodlarni tezroq tatbiq etib, mazkur nuqsonlar va ularni keltirib chiqaradigan sabablarni bartaraf etishdan iborat. Logopediyaning nazariy va amaliy vazifalari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Logopedlar ma'lum qilishicha, nutqdagi kamchiliklarning paydo bo'lishi, tabiati, inson ruhiyatiga ta'siri turlicha bo'ladi. Masalan Alaliya, Afaziya, Duduqlanish, Dizatriya kabi nutq nuqsonlari bilish jarayonini, atrofdagi kishilar bilan muomalani qiyinlashtiradi. Bu narsa bolaning faoliyatida, yurish-turishida aks etadi. Og'ir nutqiy buzilishlar esa insonning aqliy rivojlanishiga, ayniqsa, oliy bilish faoliyati darajalariga, shaxsning shakllanishiga ta'sir etadi, uning harakteridagi tortinchoqlik, qat'iyatsizlik, odamovilik, nomukammallik tuyg'usi kabi salbiy xususiyatlarni keltirib chiqaradi. Logopediyaning ahamiyati bolaning nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etib, uning har tomonlama barkamol rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

Logopediyaning ilmiy asoslari

Logopediya birgina fan doirasida rivojlanmaydi. U bir nechta fanlar bilan uzviy bog'liq.

Psixologiya bolaning psixik jarayonlari, xotirasi, diqqati, tafakkuri va hissiy holatini hisobga olishga yordam beradi.

Pedagogika nutqida qiyinchilik bo'lgan bolaga ta'lim-tarbiya berish va korreksion mashg'ulotlarni pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etish uchun asos bo'ladi.

Tibbiyot va nevrologiya nutq buzilishlarining ayrim biologik va nevrologik omillarini tushunishga yordam beradi.

Tilshunoslik esa tovush, so'z, gap, grammatika va nutqning boshqa tarkibiy qismlarini ilmiy jihatdan o'rganadi.

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

Fonetika va fiziologiya nutq tovushlarining hosil bo'lishi, artikulyatsion apparat faoliyati va ovoz jarayonlarini tushunishda muhimdir. Demak, logopedik yordam samarali bo'lishi uchun bolaning nutqini faqat bitta tomondan emas, balki uning umumiy rivojlanishi bilan bog'liq holda o'rganish zarur.

Logopedik diagnostikaning ahamiyati

Korreksion ishning samarasi to'g'ri diagnostikaga bog'liq. Diagnostika davomida bolaning nutqi har tomonlama o'rganiladi.

Bunda quyidagilarga e'tibor beriladi:

tovushlarni talaffuz qilish holati;

fonematik eshituv;

so'z boyligi;

grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishi;

bog'langan nutqi;

nutqning ravonligi;

ovoz xususiyatlari;

artikulyatsion apparat harakatchanligi;

bolaning muloqotga kirishish darajasi.

Zamonaviy yondashuvda baholash bolaning yoshiga va individual rivojlanishiga mos bo'lishi hamda uning kundalik hayotdagi kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olishi kerak.

Korreksion-rivojlantiruvchi ishlar

Logopedik korreksiya bolaning muammosiga qarab turlicha tashkil qilinadi. Masalan, tovush talaffuzida kamchilik bo'lgan bola bilan artikulyatsion mashqlar, nafas mashqlari, tovushni qo'yish va mustahkamlash ishlari olib boriladi.

Fonematik eshituv yetarli rivojlanmagan bolalarda esa o'xshash tovushlarni eshitish orqali farqlash, tovushning so'zdagi o'rnini aniqlash va

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

tovushlarni taqqoslashga qaratilgan topshiriqlar beriladi. Nutqi kech rivojlangan bolalarda lugʻatni boyitish, oddiy gaplardan murakkabroq gaplarga oʻtish, savollarga javob berish va mustaqil fikr bildirish kabi mashqlar muhim ahamiyatga ega.

Korreksion ishda oʻyinlardan foydalanish ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalar uchun samarali vositalardan biridir. Chunki oʻyin jarayonida bola topshiriqni tabiiy ravishda bajaradi va nutqiy faolligi oshadi.

Nutq buzilishlarining asosiy turlari

Maqolani ancha boyitadi:

dislaliya;

dizartriya;

alaliya;

afaziya;

rinolaliya;

duduqlanish;

nutqning umumiy rivojlanmaganligi;

fonetik-fonematik buzilishlar.

Nutq buzilishlarining kelib chiqish sabablari

Masalan:

homiladorlik va tugʻruq davridagi ayrim xavf omillari;

eshitish bilan bogʻliq muammolar;

asab tizimi bilan bogʻliq omillar;

artikulyatsion apparatdagi xususiyatlar;

bolaning nutqiy muhitining yetarli emasligi.

Homiladorlik davridagi sabablar – onadagi infeksiyalar, kuchli stress, notoʻgʻri ovqatlanish, dori vositalarining salbiy taʼsiri.

Tugʻruqdagi sabablar – tugʻruq jarohati, kislorod yetishmasligi, muddatidan oldin tugʻilish.

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

Miya va asab tizimi bilan bog'liq sabablar – bosh miya faoliyatining buzilishi, nevrologik kasalliklar.

Eshitishning buzilishi – bola tovushlarni yaxshi eshitmasa, nutqni o'zlashtirish va talaffuz qilish qiyinlashadi.

Artikulyatsiya a'zolaridagi nuqsonlar – til, lab, tanglay va jag' tuzilishidagi kamchiliklar.

Psixologik sabablar – qo'rquv, kuchli ruhiy kechinmalar, stress.

Irsiy omillar – ayrim nutq buzilishlariga moyillik oiladan o'tishi mumkin.

Ijtimoiy muhit – bola bilan kam muloqot qilish, noto'g'ri nutqiy namuna, tarbiyadagi kamchiliklar.

Kasallik va jarohatlar – bosh miya jarohatlari, og'ir infeksiyalar va boshqa kasalliklar.

Nutq rivojlanishiga yetarli sharoit bo'lmasligi – bola bilan suhbatlashish, kitob o'qish va nutqiy mashqlar yetishmasligi

Logopedik korreksiya metodlari

Logopedik korreksiya jarayonida bolaning nutqiy rivojlanishidagi mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va to'g'ri nutq ko'nikmalarini shakllantirish uchun turli metod va mashqlardan foydalaniladi. Korreksion ishlar bolaning yoshi, nutq buzilishining turi va darajasiga qarab individual tarzda tashkil etiladi.

Artikulyatsion gimnastika — nutq a'zolari, ya'ni til, lab, jag' va yumshoq tanglay harakatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar majmuasidir. Ushbu mashqlar artikulyatsion apparatning harakatchanligini oshirib, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun zarur sharoit yaratadi.

Nafas mashqlari nutqiy nafasni rivojlantirish, nafas chiqarishning davomiyligi va kuchini boshqarishni o'rgatishga xizmat qiladi. Masalan,

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

pufakni puflash, paxtani yoki qog'oz bo'lagini puflab harakatlantirish, shamni ehtiyotkorlik bilan puflash kabi mashqlardan foydalanish mumkin.

Fonematik eshituv mashqlari bolaning nutq tovushlarini eshitish, farqlash va to'g'ri aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda o'xshash tovushlarni, masalan, S–Sh, Z–J, R–L kabi tovushlarni farqlash, tovushning so'z boshida, o'rtasida yoki oxirida kelishini aniqlash mashqlari bajariladi.

Tovushni qo'yish va avtomatlashtirish noto'g'ri talaffuz qilinayotgan tovushni to'g'ri hosil qilish va uni nutqda mustahkamlash jarayonidir. Avval tovush alohida holda hosil qilinadi, keyinchalik bo'g'in, so'z, gap va bog'langan nutqda qo'llashga o'tiladi.

Lug'atni boyitish bolaning faol va passiv lug'atini kengaytirishga qaratiladi. Bunda predmetlar, ularning belgilari, harakatlari va nomlari o'rgatiladi. Rasmlar asosida so'zlarni aytish, predmetlarni guruhlash, qarama-qarshi ma'noli so'zlarni topish kabi mashqlar samarali hisoblanadi.

Bog'langan nutqni rivojlantirish bolaning fikrini izchil, grammatik jihatdan to'g'ri va mazmunli ifodalash qobiliyatini shakllantiradi. Rasm asosida hikoya tuzish, voqealarni ketma-ket aytib berish, savollarga to'liq javob berish va kichik hikoyalarni qayta so'zlab berish ushbu yo'nalishda qo'llaniladi.

Didaktik va harakatli o'yinlar logopedik mashg'ulotlarni qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Didaktik o'yinlar orqali tovushlarni farqlash, so'z boyligini oshirish va grammatik ko'nikmalar rivojlantiriladi. Harakatli o'yinlarda esa nutqiy topshiriqlar harakat bilan birgalikda bajarilib, bolaning diqqati, xotirasi, eshitish va nutqiy faolligi rivojlantiriladi. Shunday qilib, logopedik korreksiya metodlarining kompleks va izchil qo'llanilishi bolaning talaffuzi, fonematik eshituv qobiliyati, lug'at boyligi hamda bog'langan nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ota-ona va logoped hamkorligi

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

Logopedik korreksiya jarayonida ota-ona va logopedning hamkorligi bolaning ijobiy natijaga erishishida muhim ahamiyatga ega. Logoped tomonidan mashg'ulot davomida shakllantirilgan nutqiy ko'nikmalarni uy sharoitida muntazam takrorlash va mustahkamlash bolaning rivojlanish samaradorligini oshiradi.

Ota-onaning mashg'ulotdagi ishtiroki bolaning nutqiy rivojlanishidagi muammolarni yaxshiroq tushunish va logoped tavsiyalarini to'g'ri bajarishga yordam beradi. Ota-ona mashg'ulot jarayonini kuzatib, bola bilan qanday mashqlar bajarilayotganini o'rganishi va ularni uyda to'g'ri tashkil qilishi mumkin.

Uyda beriladigan mashqlar logoped tomonidan bolaning individual ehtiyojidan kelib chiqib belgilanadi. Bular artikulyatsion gimnastika, nafas mashqlari, tovushlarni takrorlash, rasmlar asosida so'z va gaplar tuzish, yangi so'zlarni o'rganish hamda qisqa hikoyalar tuzish kabi mashqlar bo'lishi mumkin. Mashqlarni qisqa vaqt davomida, ammo muntazam bajarish muhimdir.

Bolaning natijasini mustahkamlashda ota-onaning roli juda katta. Bola mashg'ulotda o'rgangan tovush, so'z va nutqiy ko'nikmalarini kundalik hayotda qo'llashi uchun ota-ona unga qulay nutqiy muhit yaratishi kerak. Bolani to'g'ri talaffuz qilganida rag'batlantirish, xatolarini keskin tanqid qilmaslik va mustaqil gapirishga undash ijobiy natijaga yordam beradi. Logoped esa ota-onaga bolaning rivojlanishidagi o'zgarishlar haqida muntazam ma'lumot berib, uyda bajariladigan mashqlar bo'yicha tavsiyalar beradi. Shu sababli logoped–bola–ota-ona hamkorligi uzluksiz va izchil tashkil etilganda korreksion ishlarning samaradorligi yanada oshadi.

Xulosa:

logopediya inson nutqining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq muammolarni o'rganadigan hamda ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY international scientific conference

chiqadigan muhim ilmiy-amaliy fan hisoblanadi. Uning rivojlanish tarixi davomida nutq buzilishlariga bo'lgan qarashlar takomillashib, logopedik yordam ilmiy asoslangan tizim sifatida shakllangan. Logopediyaning asosiy maqsadi nutq buzilishlarini o'z vaqtida aniqlash, ularning oldini olish va maxsus korreksion usullar orqali bartaraf etishdan iborat. Buning uchun bolaning nutqiy holatini har tomonlama o'rganish, individual xususiyatlarini hisobga olish va unga mos korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etish muhimdir. Nutq buzilishlarini korreksiya qilishda faqat logopedning mashg'ulotlari bilan cheklanib qolmasdan, ota-onalar bilan muntazam hamkorlik qilish ham katta ahamiyatga ega. Logoped tomonidan berilgan tavsiyalarning uy sharoitida davom ettirilishi bolaning o'rgangan ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Ota-onaning bolaning nutqiy rivojlanishiga e'tiborli bo'lishi, mashqlarni to'g'ri bajarishga ko'maklashishi va bolaning nutqiy faolligini rag'batlantirishi korreksion jarayonning izchil davom etishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, logoped, ota-ona va bola o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan tizimli yondashuv nutqiy qiyinchiliklarni bartaraf etish va bolaning muloqot imkoniyatlarini rivojlantirishda muhim omillardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1 Ayupova M.Y. Logopediya: darslik. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007. — 560 b. Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
- 2 Mo'minova L.R., Ayupova M.Y. Logopediya. — Toshkent: O'qituvchi, 1993. Ziyonet
- 3 Maxmudova M.S. Logopediya: o'quv qo'llanma. — Qo'qon, 2020.
- 4 M.U.Xamidova "Maxsus pedagogika"-T.: "Fan va texnologiya", 2018